

# GS. PHAN HUY LÊ

## và đề án nghiên cứu, biên soạn bộ *Lịch sử Việt Nam* (Quốc sử)

Nguyễn Quang Ngọc

**S**inh ra và lớn lên trong một gia đình dòng dõi khoa bảng nổi tiếng, tại một vùng quê xứ Nghệ giàu truyền thống cách mạng và văn hiến, Phan Huy Lê lại nuôi niềm đam mê về khoa học tự nhiên và chọn học dự bị đại học ngành Toán - Lý. Nhưng dường như số phận đã định trước cho ông con đường nổi nghiệp tổ tông, để trở thành nhà Sử học nắm giữ sứ mệnh cao cả tổng kết lịch sử đất nước. Năm 1956, vừa tốt nghiệp đại học, Phan Huy Lê đã được nhận vào bộ môn Lịch sử Việt Nam Cổ Trung đại thuộc khoa Lịch sử, trường Đại học Tổng hợp Hà Nội và bắt tay ngay vào viết bài giảng như một chuyên gia, một cán bộ giảng dạy đại học thực thụ. Chỉ hai năm sau, mới 24 tuổi, Phan Huy Lê đã vững vàng

trong trọng trách của một Chủ nhiệm bộ môn đứng mũi chịu sào tổ chức và xây dựng một chuyên ngành giữ vị trí then chốt nhất trong tất cả các môn học cơ bản về lịch sử Việt Nam.

Từ độ tuổi hai mươi, GS. Phan Huy Lê đã được tôn vinh lên hàng “Tứ trụ” về cả số lượng và chất lượng các công trình Sử học, nhưng điều hết sức đặc biệt là từ sau tuổi sáu mươi, ông bút phá và tăng tốc đến ngoạn mục với nhịp độ hơn chục công trình/năm và trên 300 công trình cho 24 năm cuối đời, trong đó bao gồm hàng loạt những tổng kết khoa học hết sức sâu sắc và chuẩn mực. Cuốn sách *Tìm về cội nguồn* (2 tập, xuất bản năm 1999) đã được tặng Giải thưởng Nhà nước và cuốn sách *Lịch sử và Văn hóa Việt Nam - Tiếp cận*

*bộ phận* (xuất bản năm 2012) đã được tặng Giải thưởng Hồ Chí Minh về Khoa học & Công nghệ là hai ví dụ tiêu biểu. Thật hiếm có một học giả lỗi lạc nào lại có khối lượng các công trình nghiên cứu đồ sộ và đạt đến đỉnh cao trên nhiều lĩnh vực chuyên môn như GS. Phan Huy Lê. Tâm uyên bác và giá trị trội vượt trong các công trình Sử học của GS. Phan Huy Lê được bắt nguồn từ trách nhiệm cao cả của một chuyên gia khai sáng trường phái sử học thực chứng Việt Nam, thông qua hơn 60 năm lao động khoa học quên mình bằng các phương pháp tiếp cận sử học liên ngành, truyền thống và hiện đại.

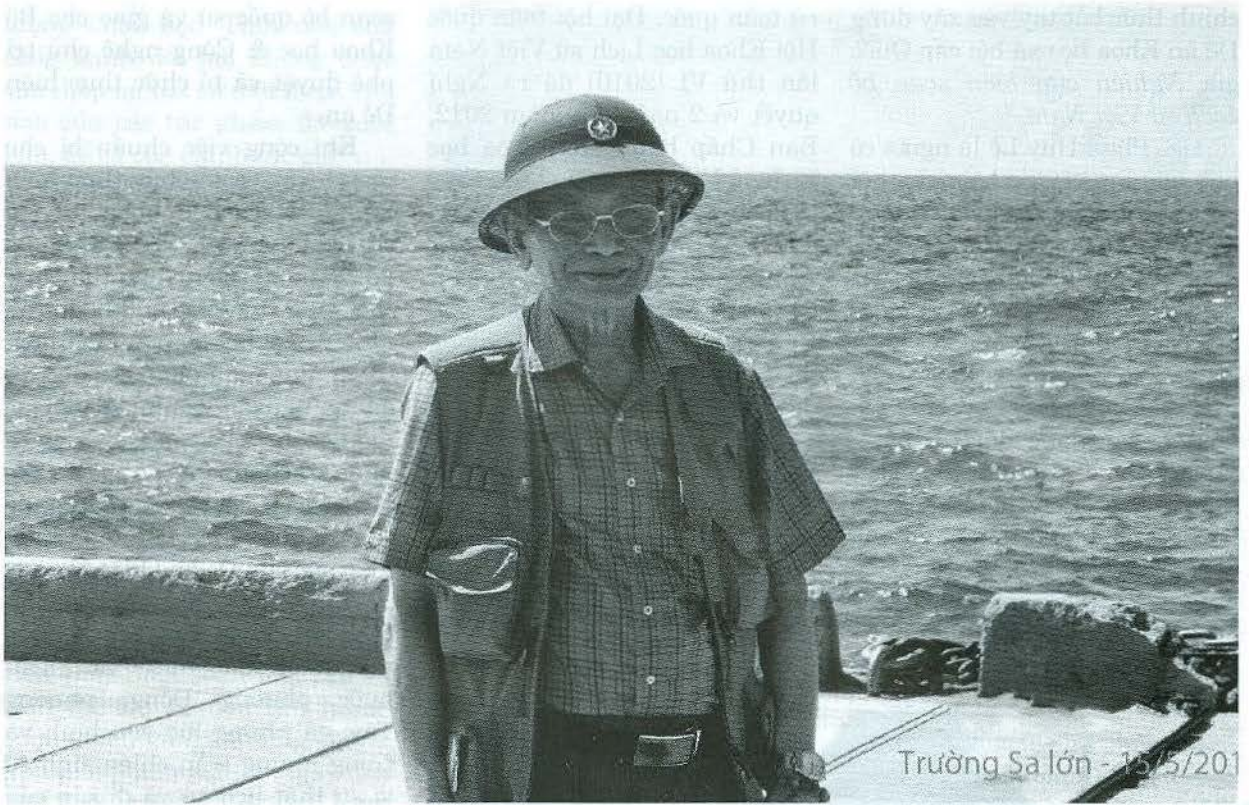
Ngay từ khi mới bắt tay viết những trang bản thảo đầu tiên (1959), GS. Phan Huy Lê đã có một tập bài giảng *Lịch sử Việt*

tiếp chúng tôi vui vẻ, hồ hởi vì con em họ tham gia quân Giải phóng, nhưng có nhà tỏ ra e dè, hỏi đâu trả lời dầy, nói nhát gừng vì họ vẫn còn có con em đi lính cho phía bên kia, ta gọi là lính ngụy. Sau đó thấy Lê cùng chúng tôi trao đổi với nhau: “Hòa bình rồi nhưng đất nước vẫn còn chia cắt, vết cắt in sâu đến từng xóm làng, vào tận từng gia đình, nỗi đau vẫn

con dai dẳng. Trong không khí tung búng của ngày hòa bình, hai miền vẫn chia tách, nhiều gia đình vẫn bị phân ly, khát vọng thống nhất vẫn còn ở phía trước”.

Thế là kết thúc một tuần lễ đi khảo sát thực địa vùng giải phóng phía bắc Quảng Trị với nhiều cảm nhận mới lạ, không thể nào quên. Đến nay, khi viết những dòng này, thời gian đã trôi qua

gần nửa thế kỷ. Các thành viên của đoàn sử học hồi đó đã lần lượt ra đi vào cõi xa xăm. Nhưng hình ảnh của thầy Phan Huy Lê, một nhà giáo tận tâm, một nhà khoa học nghiêm cẩn, và hơn cả là một con người nhân hậu, thân thiết, tình cảm thể hiện đậm nét qua một cuộc hành trình đây ấp kỷ niệm. Khi đó, thầy đang ở độ tuổi... bốn mươi!■



GS. Phan Huy Lê ở đảo Trường Sa lớn, ngày 15-5-2018

Nam từ 1406 đến 1858. Liên tiếp những năm sau, ông cho ra mắt *Lịch sử chế độ phong kiến Việt Nam* tập 2 (1960), tập 3 (1961), góp phần làm nên tầm vóc của khoa Lịch sử, trường Đại học Tổng hợp Hà Nội. Đầu những năm 1970, ông được Thủ tướng Chính phủ giao cho viết *Lịch sử Việt Nam* tập 1 (cùng Trần Quốc Vượng), tuy còn giản lược, nhưng vẫn được đánh giá như là một cuốn thông sử chính thức đầu tiên của chế độ mới.

Trong khoảng thời gian này, GS. Phan Huy Lê còn cho ra mắt hàng loạt các bài giảng, giáo trình khác về *Lịch sử Việt Nam*, làm cơ sở cho sự xuất hiện *Lịch sử Việt Nam* tập 1 (cùng với Trần Quốc Vượng, Hà Văn Tấn, Lương Ninh, 1983), trình bày lịch sử Việt Nam từ thời kỳ nguyên thủy đến thế kỷ thứ X, thể hiện một bước tiến dài và khá căn bản của nền sử học cách mạng. Thật ra đây mới chỉ là tập thứ nhất trong bộ sách *Lịch sử Việt Nam* 8 tập do GS. Phan Huy Lê đề xuất và đi tiên phong

thực hiện. Dù mới chỉ đặt mục tiêu khiêm tốn là xây dựng bộ giáo trình chung cho các trường đại học, nhưng riêng tập I của bộ sách cũng đã được các học giả trong và ngoài nước đánh giá có đóng góp của một tập quốc sử. Điều đáng tiếc là các tập còn lại đều không có điều kiện hoàn thành, nên mục tiêu tổng kết lịch sử Việt Nam cho đến trước thời điểm Đổi mới, coi như vẫn chưa được thực hiện.

Năm 1988, Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam được tái lập, với tài năng, uy tín và nhất là quyết tâm đi đầu đổi mới nền sử học nước nhà, GS. Phan Huy Lê được bầu làm Chủ tịch Hội và với cương vị người đứng đầu Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam, lúc nào GS. Phan Huy Lê cũng chăm lo cho công việc tổng kết lịch sử dân tộc. Ông hoan nghênh, khuyến khích, tạo mọi điều kiện thuận lợi, nhiều khi còn trực tiếp tham gia cùng các trung tâm sử học lớn ở Hà Nội, thành phố Hồ Chí Minh, các trường Đại học có đào tạo

ngành Sử, các địa phương trong nước tiến hành nghiên cứu, biên soạn các bộ thông sử chung hay của riêng địa phương. Đặc biệt, trong đề tài khoa học độc lập cấp Nhà nước xây dựng bộ sách *Lịch sử Việt Nam* 4 tập do trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn, Đại học Quốc gia Hà Nội là cơ quan chủ trì, GS. Phan Huy Lê là Chủ biên đồng thời là tác giả chính của 2 tập (tập 1 và tập 2), được đánh giá như là một tổng kết sáng giá các thành tựu sử học trong nước và quốc tế về giai đoạn lịch sử từ đầu cho đến trước thời Cận đại. GS. Phan Huy Lê đã lấy đây như là một cơ hội để tập hợp lực lượng, triển khai các cách thức tiếp cận mới, với các phương pháp Sử học hiện đại, liên ngành... để đúc rút kinh nghiệm cho Đề án Quốc sử. Có thể xem bộ *Lịch sử Việt Nam* 4 tập (được nghiệm thu cấp Nhà nước năm 2007, hoàn thiện và xuất bản thành sách năm 2012) như là bước tập dượt trực tiếp, một thể nghiệm thành công của GS. Phan Huy Lê trước khi

chính thức bắt tay vào xây dựng Đề án Khoa học xã hội cấp Quốc gia *Nghiên cứu biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam*.

GS. Phan Huy Lê là người có biệt tài tổng kết các hội nghị, hội thảo, các đề tài và các chương trình khoa học. GS Hà Văn Tấn, người được coi là uyên thâm bậc nhất trong hàng Tứ trụ cũng hết mức tán phục tài tổng kết khoa học “ngang bằng sổ thẳng” đến tuyệt vời của GS. Phan Huy Lê. Những bài giảng đã trở thành huyền thoại, những tổng kết khoa học mới chỉ nghe một lần mà cả đời không quên, những giáo trình đại học, những cuốn thông sử thành sách gối đầu giường của nhiều thế hệ những người học sử và viết sử hơn nửa

sử toàn quốc. Đại hội toàn quốc Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam lần thứ VI (2010) đã ra Nghị quyết và 2 năm sau, năm 2012, Ban Chấp hành Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam đã chính thức kiến nghị được tổ chức nghiên cứu biên soạn bộ *Lịch sử Việt Nam* nhiều tập mang tính chất của một bộ lịch sử quốc gia. Ban Tuyên giáo Trung ương hoàn toàn ủng hộ kiến nghị này đã gửi tờ trình lên Ban Bí thư Trung ương Đảng. Trong phiên họp ngày 18-9-2012, Ban Bí thư Trung ương Đảng đã đồng ý về chủ trương và giao cho Bộ Khoa học & Công nghệ chủ trì tổ chức nghiên cứu xây dựng chương trình, kế hoạch. Bộ Khoa học & Công nghệ giao cho Quỹ Phát

soạn bộ quốc sử và giao cho Bộ Khoa học & Công nghệ chủ trì phê duyệt và tổ chức thực hiện Đề án.

Khi công việc chuẩn bị cho phê duyệt và tổ chức thực hiện Đề án đã cơ bản hoàn tất thì cũng là lúc GS. Phan Huy Lê vừa tròn 80 tuổi. Nhận thấy quỹ thời gian của Giáo sư không còn nhiều, mà lại phải nhận thêm trách nhiệm quá lớn, các học trò đã tự nguyện gánh đỡ một số mảng công việc của Đề án và cả phần trách nhiệm của thầy ở Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam, để thầy có điều kiện dồn toàn tâm, toàn sức cho Đề án Quốc sử.

Tôi cũng đã có gần 50 năm theo GS. Phan Huy Lê đi khắp mọi miền đất nước và nhiều nước phương Đông, phương Tây, cả những lúc yên bình và trong những trận chiến sinh tử vì sự thật lịch sử và di sản của tổ tông, nhưng chưa bao giờ tôi thấy Giáo sư mạnh mẽ và quyết liệt như những tháng năm chỉ đạo biên soạn Quốc sử. Sau khi tập trung hoàn thành *Đề cương chi tiết của các tập* GS. Phan Huy Lê thúc đẩy phải xây dựng cho bằng được *Thể lệ biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam*. *Thể lệ biên soạn* phải nêu lên được “những nguyên tắc chung và những quy định cụ thể để mỗi tập thấy rõ vị trí của mình trong tổng thể công trình và yêu cầu thống nhất trong nhận thức cũng như trong nghiên cứu và trình bày. Có như thế, 30 Ban Biên soạn mới có thể đồng hành trên quỹ đạo chung và 30 tập sách mới có thể là những bộ phận của một công trình khoa học thống nhất”. *Thể lệ biên soạn* không chỉ quy định các quan điểm cơ bản, các nguyên tắc biên soạn chung, mà còn đi sâu vào các yêu cầu hết sức cụ thể như trình bày sự kiện, dẫn sách và các quy định chính tả. GS. Phan Huy Lê luôn luôn nhấn mạnh Bộ Quốc sử 30 tập “là một công trình khoa học hoàn toàn mới với những yêu cầu mới cả về nội dung, hình thức và chất



GS. Phan Huy Lê (người thứ 3 từ phải sang) khảo sát địa bàn của Yang Potao Apui (Thần Vua Lửa) và Yang Potao Ia (Thần Vua Nước) tại Gia Lai tháng 10-2016. Ảnh: Kim Vân

thế kỷ qua, đã nâng tầm GS. Phan Huy Lê lên thành người duy nhất ở cuối thế kỷ XX, đầu thế kỷ XXI nắm giữ sứ mệnh tổng kết lịch sử Việt Nam.

Bước sang thế kỷ XXI, trước nhu cầu xây dựng bộ Quốc sử Việt Nam đã trở nên hết sức cấp thiết, Đại hội toàn quốc Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam lần thứ V (2005), với tư cách Chủ tịch hội, GS. Phan Huy Lê nêu quyết tâm trong khoảng một thập kỷ sẽ hoàn thành bộ thông

triển Khoa học & Công nghệ Quốc gia tổ chức một nhóm các nhà khoa học do GS. Phan Huy Lê đứng đầu, xây dựng và hoàn thành *Bản thuyết minh tổng quát Đề án nghiên cứu, biên soạn và xuất bản bộ Lịch sử Việt Nam*. Ngày 15-1-2014, Ban Bí thư đã có kết luận về chủ trương biên soạn bộ sách *Lịch sử Việt Nam*, khẳng định đây là bộ quốc sử mang tính quốc gia chính thống, nêu lên những quan điểm chỉ đạo, nguyên tắc tổ chức biên

lượng khoa học. Tính mới của công trình đòi hỏi không được sao chép lại bất cứ một đoạn văn nào của các tác phẩm đã xuất bản, kể cả của chính tác giả”<sup>2</sup>.

Để có thêm điều kiện rút kinh nghiệm nâng cao chất lượng của các chương, các tập và toàn bộ công trình, GS. Phan Huy Lê yêu cầu tất cả các tập, mỗi tập viết thử một chương, rồi căn cứ theo *Thế lệ biên soạn* mà kiểm tra, đánh giá. Tuy mức độ hoàn thành và chất lượng thực tế của mỗi chương viết thử có khác nhau, nhưng qua việc triển khai và đánh giá các chương viết thử, không chỉ các tác giả (thường là Chủ biên, Đồng Chủ biên của các tập), mà tất cả các thành viên Ban Biên soạn mỗi tập và toàn thể Đề án đều thu hoạch được nhiều và đã trưởng thành trên mọi phương diện. Ngay đến *Thế lệ biên soạn* cũng qua hoàn thành các chương viết thử mà đã kịp thời hiệu chỉnh cho phù hợp và nhất quán hơn. Việc tổ chức viết thử các chương là một sáng tạo mang đậm phong cách viết sử Phan Huy Lê, đã đem lại hiệu quả triển khai cho toàn bộ Đề án.

Là vị Tổng tư lệnh chỉ đạo bao quát chung tất cả các tập, các lĩnh vực, nhưng GS. Phan Huy Lê lại là người đi tiên phong, làm mẫu cho mỗi công đoạn, công việc cụ thể. Chẳng hạn như kế hoạch viết mẫu các chương, hay việc hoàn thành bản thảo sơ bộ các tập và hội thảo rút kinh nghiệm của các tập, ông đều hoàn thành trước nhất để rút kinh nghiệm cho những người đi sau và cho cả chính mình. Ông lãnh đạo Đề án bằng tám gương ngời sáng trong việc thực hiện đầy đủ, triệt để các quy định và *Thế lệ biên soạn* bộ *Lịch sử Việt Nam*. Trong nghiên cứu, biên soạn lịch sử, ông tuyệt đối tuân thủ nguyên tắc bất di bất dịch của sử học là phải thẳng thắn, trung thực tôn trọng sự thật lịch sử khách quan. Ông chỉ đạo cho các tác giả và những người có



GS. Phan Huy Lê làm việc với Ban chủ nhiệm Đề án bộ *Quốc sử Việt Nam*

nhiệm vụ khai thác tư liệu phục vụ Đề án là phải cố gắng bằng mọi cách để có thể đến được tư liệu nguyên gốc. Ông đặc biệt đề cao phương pháp điều tra khảo sát thực địa. Ông hăng hái dẫn đầu các đoàn khảo sát thực địa ở hầu khắp các địa phương trong nước. Mỗi lần khảo sát như thế là mỗi lần bổ sung thêm nhiều tư liệu quý và có thêm phương án trình bày lịch sử như nó đã từng diễn ra trong lịch sử. Tôi còn nhớ như in sau khi khảo sát mộ vua Lữ (Hỏa Xá) ở huyện Phú Thiện (tỉnh Gia Lai) giữa trưa hè nắng cháy, như cảm thấy mình đã đuối sức, GS. Phan Huy Lê nhắc tôi: “Phải đi như thế này thì viết sử mới thật được cậu ạ. Mình đã ngoài tám mươi rồi, chắc không đi được nữa. Các cậu còn trẻ cần phải hết sức cố gắng”. Thế nhưng mới chỉ bay về Hà Nội được mấy ngày thì Giáo sư lại gọi tôi cùng đi Tây Sơn Thượng đạo (cũng thuộc tỉnh Gia Lai), bất chấp nắng lửa, mưa rừng và thác lũ sông Ba. Thầy lặn xả vào công việc, quên đi cả tuổi tác. Tôi tự hỏi, liệu có học giả nào ở độ tuổi ngoài tám mươi, mà vẫn bùng cháy sức thanh xuân, với năng lực và hiệu quả làm việc đến phi thường như GS. Phan Huy Lê không? Và câu trả lời chắc chắn

là “không”.

Trước thực tế phũ phàng là có một số người do chưa có điều kiện trang bị kiến thức cơ bản về lịch sử dân tộc, lại không trực tiếp đọc các tác phẩm sử học (chỉ đọc qua báo chí) hay đọc mà không hiểu (hoặc cố tình hiểu sai), đã ngang nhiên kết tội GS. Phan Huy Lê và Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam là “xét lại lịch sử”, “lật đổ lịch sử”, “phủ nhận chế độ”, “phủ nhận vai trò lãnh đạo của Đảng”...<sup>(3)</sup>, GS. Phan Huy Lê đã kiên quyết đấu tranh đến cùng, vì tính đúng đắn và trong sáng, bản chất khoa học và cách mạng của Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam và của Đề án Quốc sử, mà thấy là người đứng đầu và chịu trách nhiệm cao nhất<sup>(4)</sup>.

Từ khi triển khai các đề tài chống ngoại xâm, GS. Phan Huy Lê đã đặc biệt quan tâm đến lịch sử chủ quyền quốc gia lãnh thổ Việt Nam. Năm 1993, khi tôi được giao chủ nhiệm đề tài *Lịch sử chủ quyền của Việt Nam ở Hoàng Sa và Trường Sa*, Giáo sư trực tiếp chỉ dẫn cho tôi khai thác những nguồn tư liệu mà giới nghiên cứu khi đó còn đang loay hoay chưa tìm được cách tiếp cận. Khi triển khai Đề án Quốc sử, Giáo sư chỉ đạo cho các tập, các chương không được

THƯ VIỆN TP. CẦN THƠ

bỏ sót dù chỉ là một chi tiết tư liệu về quá trình khai phá và xác lập, thực thi và bảo vệ chủ quyền của Việt Nam ở Hoàng Sa, Trường Sa. Giáo sư còn động viên tôi hoàn thành bản thảo và viết lời giới thiệu cho cuốn sách *Chủ quyền của Việt Nam ở Hoàng Sa và Trường Sa: Tư liệu và sự thật lịch sử*, để bổ sung vào bộ cơ sở dữ liệu của Đề án. Giáo sư tận tay mang sách ra Trường Sa làm quà tặng trong chuyến đi lịch sử của mình. Ngày 25-5-2018, khi mới từ Trường Sa về, chủ trì cuộc họp Ban Chủ nhiệm Đề án, GS. Phan Huy Lê vui như chưa bao giờ vui thế. Khát vọng cháy bỏng của Giáo sư là tận mắt chứng kiến mảnh đất thiêng liêng cuối cùng của Tổ quốc đã được toại nguyện. Thầy rưng rưng xúc động giới thiệu cho chúng tôi từng tấm ảnh chụp ở Trường Sa và hết sức tự hào vì đã phá được kỷ lục là người cao tuổi nhất có mặt trên đảo.

Hôm ấy, sau khi nghe Văn phòng Đề án báo cáo cụ thể việc tiếp nhận các bản thảo, GS. Phan Huy Lê xác nhận “tất cả các Đề tài đều nộp bản thảo thứ nhất về Văn phòng Đề án và các Đề tài đang triển khai kế hoạch họp toàn thể Ban Biên soạn để góp ý kiến chỉnh sửa, bổ sung cho tác giả từng chương”<sup>5</sup>. Thật ra chỉ còn lại vài ba đề tài chưa tổ chức hội thảo toàn thể Ban Biên soạn, nên GS. Phan Huy Lê đã ra thông báo số 28 yêu cầu việc: “họp Ban Biên soạn cần kết thúc trong tháng 5-2018, trừ những đề tài hoàn thành bản thảo thứ nhất chậm, có thể kéo dài nhiều nhất đến ngày 15-6-2018”<sup>6</sup>.

Nào ngờ chỉ hơn tuần sau, GS. Phan Huy Lê đã phải nhập Viện và những cố gắng cao nhất, với những điều kiện và phương tiện tối ưu, cũng không còn cách nào có thể đưa thầy trở lại. GS. Phan Huy Lê đã yên lòng đi xa vì thầy thực tin là bản thảo lần thứ nhất của 30 tập bộ Quốc sử đã căn bản hoàn thành và như thế, sở nguyện tận hiến tri tuệ,

tài năng, toàn bộ cuộc đời và sự nghiệp cho bộ Quốc sử của thầy đã được thực hiện.

Trong buổi làm việc của Ban Bí thư với Ban cán sự Đảng bộ Khoa học & Công nghệ và Ban Chủ nhiệm Đề án *Nghiên cứu, biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam* ngày 15-8-2018, đồng chí Thường trực Ban Bí thư ngậm ngùi, thương tiếc vì sự thiếu vắng GS. Phan Huy Lê. Báo cáo của Bộ trưởng Bộ Khoa học & Công nghệ sau khi đặc biệt đề cao sự chỉ đạo sát sao và hiệu quả của GS. Phan Huy Lê, đã xác nhận Đề án do GS. Phan Huy Lê làm Chủ nhiệm được triển khai tích cực, khẩn trương, nghiêm túc, khoa học, đảm bảo đúng quy trình, quy định, theo đúng tinh thần *Kết luận số 82-KL/TW*, ngày 15-1-2014 của Ban Bí thư Trung ương Đảng khóa XI<sup>(7)</sup>. Phát biểu của các Phó Chủ nhiệm Đề án đều khẳng định vai trò quyết định của GS. Phan Huy Lê trong hơn 4 năm thực hiện Đề án và trên thực tế, GS. Phan Huy Lê đã hoàn thành trọng trách của Chủ nhiệm Đề án, Tổng Chủ biên, tác giả lớn nhất bộ sách. Đồng nghiệp và học trò hoàn toàn có đủ năng lực và điều kiện thực hiện đến cùng những chỉ đạo của GS. Phan Huy Lê, hoàn thành những phần việc còn lại của Đề án theo đúng cam kết. Đồng chí Thường trực Ban Bí thư biểu dương “tinh thần làm việc nghiêm túc, khoa học, tâm huyết, trách nhiệm của Bộ Khoa học & Công nghệ, các cơ quan, địa phương liên quan, Ban Chủ nhiệm Đề án, đặc biệt là cố Giáo sư Phan Huy Lê, Chủ nhiệm - Chủ tịch Hội đồng Khoa học Đề án, cùng toàn thể thành viên tham gia Đề án”<sup>(8)</sup>. Đồng chí chỉ đạo: “Trong thời gian tới, cần tiến hành đánh giá bản thảo các tập; chỉnh lý, bổ sung, xây dựng bản thảo chỉnh thức; tổ chức nghiệm thu cấp quốc gia; tổ chức thẩm định, hoàn chỉnh bản thảo các tập của Đề

án trước khi cho phép xuất bản. Đây là giai đoạn có tính chất quyết định chất lượng của từng tập và toàn bộ Bộ sách lịch sử quốc gia quan trọng này”<sup>(9)</sup>.

Tuy còn khá nhiều công việc phải triển khai, trong đó có những công việc còn khó khăn, phức tạp hơn cả những bước khởi đầu, nhưng chặng đường cuối cùng của Đề án Quốc sử đã hiện ra trước mắt. GS. Phan Huy Lê vẫn tiếp tục chỉ dẫn từ những công việc chung của Đề án cho đến công việc hàng ngày của mỗi thành viên. Thấy nghiêm khắc và chân tình khuyên bảo các tác giả tuyệt đối tôn trọng *Thế lệ biên soạn*, hoàn thành bộ sách *Lịch sử Việt Nam* đúng hạn định với kết quả cao nhất. Tinh thần, ý chí và quyết tâm không gì lay chuyển nổi của GS. Phan Huy Lê vẫn tiếp tục là mệnh lệnh, là mục tiêu, là nguồn lực dẫn dắt Đề án Khoa học xã hội cấp Quốc gia *Nghiên cứu biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam* đến thành công như Giáo sư hằng mong đợi. ■

## CHÚ THÍCH:

1. *Thế lệ biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam* (in lần thứ hai, 2018), tr.6.
2. *Thế lệ biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam* (in lần thứ hai, 2018), tr.30.
3. Dẫn trong *Tuần báo Văn nghệ thành phố Hồ Chí Minh* số 440, ngày 9-3-2017.
4. Tham khảo các bài viết in trong Hội Khoa học Lịch sử Việt Nam (2018), “Một vấn đề sử học Việt Nam cần làm sáng tỏ”, Tạp chí *Xưa&Nay*, Nxb. Hồng Đức.
- 5; 6. Thông báo số 28 (ngày 25-5-2018) về biên tập bản thảo các tập và đánh giá của Ban Chủ nhiệm Đề án.
- 7; 8; 9. Thông báo ý kiến đồng chí Thường trực Ban Bí thư về việc tổ chức thực hiện Đề án “Nghiên cứu, biên soạn bộ Lịch sử Việt Nam” số 75-TB/VPTW ngày 28-8-2018.